

УДК 94(5)

О. Л. Ковальков

*Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький*

Інститут радянських радників у Демократичній республіці Афганістан

У статті, на основі переважно мемуарної літератури, досліджується роль і місце військових та цивільних радників як важливого інструменту радянської політики в Демократичній республіці Афганістан. Доведено, що за чисельністю, масштабами діяльності та сферою повноважень інститут радянських радників в Афганістані не мав аналогів в історії «холодної війни». Подібне дослідження вперше здійснене в українській історіографії.

Ключові слова: Демократична республіка Афганістан, СРСР, консультанти, радники, мемуари.

Ковальков А. Л. Институт советских советников в Демократической республике Афганистан.

В статье, на основании преимущественно мемуарной литературы, исследуется роль и место военных и гражданских советников как важного инструмента советской политики в Демократической республике Афганистан. Доказано, что за численностью, масштабами деятельности и сферой полномочий институт советский советников в Афганистане не имел аналогов в истории «холодной войны». Подобное исследование впервые проведено в украинской историографии.

Ключевые слова: Демократическая республика Афганистан, СССР, консультанты, советники, мемуары.

Kovalkov O. L. Institute of the Soviet Advisors in the Democratic Republic of Afghanistan.

A role and place of soldiery and civil advisers as an important instrument of soviet politics in the Democratic republic of Afghanistan are investigated in the article. It is well-proven that on a quantity, scales of activity and sphere of plenary powers the institute of soviet advisers in Afghanistan did not have analogues in history of the «cold war». The attempt of determination of degree of efficiency of realization of orders of soviet guidance by advisers is realizable. Factors that influenced on their activity are found out. Question about responsibility of soviet advisers for the failure of socialistic experiment in the Democratic republic of Afghanistan discussed in the article. Also heaved up the problem of interpretation of institute of the soviet advisers as an important instrument of the soviet occupation Afghanistan in 1979–1989.

The researches based foremost on the memoirs of the soviet advisers. Like research is at first carried out in Ukrainian historiography.

Key words: Democratic Republic of Afghanistan, USSR, consultants, advisors, memoirs.

Постановка проблеми. Для цілого покоління радянських людей війна в Афганістані стала частиною життя, а ця далека й раніше маловідома країна опинилася в центрі уваги громадян Союзу РСР. Через «Афган» пройшли сотні тисяч радянських солдатів і офіцерів Обмеженого контингенту радянських військ. Проте

окрім них в Афганістані побували й тисячі військових та цивільних спеціалістів, котрі безпосередньої участі у бойових діях не приймали. Однак їхня роль у подіях 1979–1989 рр. у ДРА була не меншою, ніж роль радянських вояків. За офіційними даними в Афганістані загинуло 190 радянських радників, з посеред яких – 145

офіцерів (Андроников, Буриков, Гуркин, & др., 1993, с. 403).

Аналіз історіографії. Переважна ж більшість наукових і публіцистичних праць, присвячені афганській війні (а історіографічний довідок війни в Афганістані на сьогодні перевищує тисячі робіт (Костыря, 2009)) лише принагідно торкаються інституту радянських радників. Серед робіт, безпосередньо присвячених даній проблемі, можна назвати лише статтю В. Пластун (Пластун, Горький урок; Пластун, Горький урок. Окончание), а також довідкове видання, впорядковане В. І., І. В. та К. В. Аблазовими, в якому міститься інформація про керівний склад дорадчого корпусу в Афганістані (Аблазов, В. І., Аблазов, І. В. & Аблазов, К. В., 2012). З огляду на це особливо цінними є спогади військових та цивільних радників, котрі на сьогодні залишаються найбільш масовим і доступним джерелом з проблематики участі СРСР в афганській кризі. Саме вони покладені в основі джерельної бази нашого дослідження, метою якого є розкриття інституту військових та цивільних радників у ДРА. При цьому ми ставимо за мету дослідити як чисельні характеристики та сферу діяльності представників дорадчого корпусу, так і напрямки та методи їх роботи в межах тієї ролі, яка відводилася їм радянським державним і партійним керівництвом у Демократичній республіці Афганістан.

Виклад основного матеріалу. Радянсько-афганське співробітництво має давню історію. Воно суттєво погравалося у середині 1950-х років, коли суттєво погіршилися стосунки Афганістану і Пакистану через зону «пуштунських племен». Ісламабад перекрив транзит афганських вантажів через пакистанську територію, чим користувався Афганістан як країна, що не має виходу до моря. Цю проблему Кабул вирішив за допомогою СРСР, який надав право транзиту афганських товарів через свою територію. Упродовж декількох років СРСР і Афганістан уклали серію двосторонніх угод. Так, не дочекавшись допомоги на переоснащення своїх збройних сил від США, Афганістан звернувся з проханням до Москви й у 1955 р. отримав кредит на \$ 100 млн. Дуже швидко СРСР став провідним торгово-економічним партнером Афганістану, купуючи, таким чином, нейтралітет цієї країни в стратегічно важливому регіоні Азії.

Після укладання згаданої угоди розпочалося швидке переозброєння афганських збройних сил радянським озброєнням і технікою. Саме в цей час, а саме в лютому – березні

1957 р., до Афганістану прибули перші 10 радянських спеціалістів для навчання афганських офіцерів та унтер-офіцерів правил утримання й експлуатації радянської техніки. Старшим перекладачем групи був майбутній радянський і український афганіст, доктор історичних наук, професор Михайло Філантієвич Слінкін (Слінкін, 1999, с. 47). Від 1963 р. радянські військові інструктори (до квітня 1978 р. вони йменувалися «консультантами») повністю замінили турецьких спеціалістів (Amstutz, 1986, р. 22).

До початку 1970-х рр. в Афганістані побувало не менше 4,5 тис. радянських військових спеціалістів. Після антимоноархічного перевороту й приходу до влади М. Дауда корпус консультантів зростав і на кінець 1973 р. сягнув 1,5 тис. осіб (Окороков, 2012, с. 50). Напередодні військового перевороту в квітні 1978 р., названого пізніше Квітневою (Саурською) національно-демократичною революцією, в Афганістані у різних відомствах працювало, за різними даними, до 5 тис. консультантів (Окороков, 2012, с. 51). Ця цифра, на нашу думку, потребує серйозної корекції, оскільки у подальшому, після суттєвого збільшення числа радянських радників, їх число не перевищувало 10 тис. Напевне йдеться про усіх радянських спеціалістів – не лише власне консультантів, а й інженерів, механіків, технологів, котрі працювали на усіх господарських об'єктах, введених до ладу за сприяння СРСР (таких за 1955–1978 рр. було завершено близько 70 (Рубцов, 2009, с. 49). Західні дослідники, скажімо, називають цифру в 650 радянських військових консультантів станом на квітень 1978 р. (Amstutz, 1986, р. 24).

Після перевороту 27 квітня 1978 р. та приходу до влади марксистської Народно-демократичної партії Афганістану СРСР не лише першим визнав новопроголошену Демократичну республіку Афганістан, але й надав новому режиму всебічну підтримку. Суттєво зросли обсяги матеріальної та військово-технічної допомоги Кабулу, а відтак – зросло число радянських спеціалістів, котрі тепер офіційно йменувалися «радниками». Уже 17 травня 1978 р. до Кабулу прибула велика група партійних радників і сходознавців з метою конкретизації ситуації на місці (Жемчугов, 2012, сс. 159, 160). 19 травня було призначено радника афганського Головного політичного управління армії. Ним став генерал-майор В. Заплатін, котрий прибув до Кабулу 30 травня того ж року (Іванов, 2008, сс. 36, 37). Услід за політпрацівниками на початку червня 1978 р. до Кабулу вирушила ще одна група радників для командирів

полків і дивізій (Іванов, 2008, с. 39). За словами М. Ф. Слінкіна, «дорадчий апарат заповонив буквально усі партійні і державні структури ДРА» (Слінкін, 1999, с. 16).

Як наслідок, за даними посольства США, станом на травень 1979 р. в ДРА працювали 1 тис. військових і 2,5 тис. цивільних радників (Міронов & Спольников, 1989, с. 5). За умов збройного протистояння з опозицією особливою була роль радників саме в армії. Головним військовим радником, який курував міністра оборони ДРА, до листопада 1979 р. був Л. М. Горелов, якого замінив С. Магомєтов. До середини 1979 р. в кожному полку афганських збройних сил працювали по 2–3 радянські військові спеціалісти (Олійник, 1989, с. 3). Проте ситуація в ДРА погіршувалася.

Від весни 1979 р. в країні йшла повномасштабна громадянська війна між урядовими військами та опозицією. Усе частіше афганське керівництво зверталося з проханням про розширення радянської присутності в Афганістані аж до введення військового контингенту. Тому на засіданні Політбюро 28 червня 1979 р. на основі Записки до ЦК КПРС за авторством А. Громико, Ю. Андропова, Д. Устинова і Б. Пономарьова було прийнято ряд рішень, у т. ч. й таке: «Спрямувати до Афганістану на допомогу головному військовому раднику досвідченого генерала з групою офіцерів для роботи безпосередньо у військах (дивізіях і полках). Головним завданням цієї групи вважати допомогу командирам з'єднань і частин в організації бойових дій проти заколотників, покращення управління частинами і підрозділами. Додатково відрядити до ДРА радянських військових радників до батальйонної ланки включно в бригаду охорони уряду і в танкові бригади (40–50 осіб, у тому числі 20 радянських політпрацівників), а також радників військової контррозвідки в усі полки ДРА» [Цит. за: Кошелев, 2007, с. 204].

Окрім цього, радянські радники були присутні і в інших силових відомствах. Так, групи радників МВС СРСР були при кожному провінційному управлінні афганського Царандоя (міліції) (Селиверстов, 1999, с. 24). Чимало радників було і в цивільних відомствах. Як наслідок, станом на грудень 1979 р., за даними західних дослідників, у ДРА перебувало від трьох з половиною до чотирьох тисяч військових і до трьох з половиною тисяч цивільних радників (Amstutz, 1986, р. 38). Радянські та пострадянські дослідники жодних чисел станом на цей час не вказують.

Після радянського вторгнення у грудні 1979 р. до ДРА число радянських військових і

невійськових спеціалістів, що природно, зросло. За словами В. Кирпиченка, «почалося масове наводнення Афганістану радниками усіх мастей. Їх і до перевороту (27 грудня 1979 р. – *Авт.*) було чимало, а тепер розпочалася справжня «дорадча окупація країни» (Кирпиченко, 1998, с. 359). Як згадував перший командувач 40-ї армії Б. І. Ткач «У Кабулі перебувала велика група високопоставлених військових радників, генералів, котрі представляли усі види збройних сил, основні управління Міністерства Оброни. І навіть Тухаринов (Тухаринов Юрій Володимирович (1927–1998) у грудні 1979 – вересні 1980 рр. – генерал-лейтенант, перший командувач 40-ї загальновійськової армії в ДРА. – *Авт.*) був змушений узгоджувати з ними свої рішення» [Цит. за (Корж, 2002, с. 46)]. Не лише вищі партійні й військові керівники ДРА мали своїх радників. Від 1980 р. в країні було введено «принцип подвійної вертикалі», згідно з яким до кожного керівника, навіть середньої ланки, був прикріплений радянський радник. У центрі та в провінціях працювали радники армійські, по лінії держбезпеки, внутрішніх військ, радники партійні і комсомольські тощо (Івашенко, 1996). Радник ректора Кабульського університету Г. І. Гончарук пише, що кожен радянський викладач у своєму індивідуальному плані мав графу «дорадча діяльність», і що навіть водопровідник університету мав радянського радника (Гончарук, 1992, с. 55).

Стосовно чисельності дорадчого корпусу в 1979–1989 рр. існує велика розбіжність у різних джерелах. Так, уже цитований американський дипломат і дослідник Дж. Амстутц вважав, що у 1980 р. це число зросло до 10 тис. (Amstutz, 1986, р. 59). А. О कोरोков пише, що у 1985 р. лише в урядових військах перебували 761 радник, 205 технічних спеціалістів і 227 перекладачів (О कोरोков, 2012, с. 68). На засіданні Політбюро ЦК КПРС 26 червня 1986 р. М. С. Горбачов озвучив цифру 2,5 тис. радників і запропонував зменшити це число наполовину (Черняєв, Вебер, & Медведев, 2008, с. 55). А на засіданні Політбюро 11 липня того ж року прозвучала інформація про 9 тис. спеціалістів. «Пора знімати опіку», – підсумував Генсек (Черняєв, Вебер, & Медведев, 2008, с. 64). Напевне, йшлося вже про радників в усіх відомствах, а раніше – лише в збройних силах. Від цього часу дорадчий корпус почав скорочуватися. За даними В. Пластуна, станом на 1 січня 1988 р. в усій афганській армії працювали 1 007 радянських радників (Пластун, Горький урок, 1993, с. 8). Після виведення ОКРВ в основному була згорнута й робота дорадчого корпусу в ДРА. Проте можна стверджувати, що в жодній іншій країні, котра

перебувала під опікою Москви, не налучувалося такої кількості радників, як в Демократичній республіці Афганістан.

Із самого початку радянські консультанти виконували передусім політичну роль – забезпечення зовнішньополітичного нейтралітету Афганістану. І з цим завданням упродовж 1950–1970-х рр. корпус консультантів у цілому успішно справлявся. Після квітневих подій 1978 р. на тепер уже радників покладалося основне завдання – експорт революції, допомога афганському режимові у досягненні задекларованої ним же самим утопічної цілі – побудови в Афганістані ладу, схожого на соціалістичний. І тут важко з'ясувати, яка сторона була відповідальнішою у формуванні й роздмухуванні цієї ілюзії. Так, уже 29 квітня 1978 р. на зустрічі з радянським послом у Кабулі Голова Револьюційної ради ДРА Нур Мухаммед Таракі говорив: «Афганістан, дотримуючись марксизму-ленінізму, піде шляхом побудови соціалізму й належатиме до соціалістичного табору» (Вестад, 1994, с. 24). Тим самим лідер НДПА висловлював надію на всебічну підтримку з боку СРСР. І підтримка не забарилася.

Місія, котра покладалася на військових і цивільних радників, ними чітко усвідомлювалася і була для них очевидною. Перекладач М. Олімов у своїх спогадах зазначав: «Уявляється, що інститут дорадників у таких безпрецедентних масштабах, як це було в Афганістані, базувався на ідеї можливості переходу відсталіх країн від феодалізму до соціалізму, минаючи капіталізм, за умови отримання зовнішньої допомоги. За вірець бралася радянська модель соціалізму» (Олімов, 1991, с. 67).

Теорія «соціалістичної орієнтації» у стислому викладі. Стосовно Афганістану здійснювалася спроба реалізації досвіду переведення до соціалізму республік Середньої Азії. Радник ректора Кабульського університету Г. І. Гончарук після першої зустрічі зі своїм підопічним Хабібом писав категорично: «Ні, радників Хабіб не потребував. Я потрібен був не афганцям, а Москві. І не як радник, а як провідник радянської думки... Під виглядом допомоги – усе той же експансіонізм» (Гончарук, 1992, с. 13).

Усі автори констатують, що Москва від самого початку неналежно поставилася до питання формування контингенту радників. «Унаслідок екстреного формування дорадчого корпусу в його складі опинилися люди, які ніколи не займалися проблемами Афганістану, про іслам мали туманне уявлення, щодо стану афганського суспільства були обізнані у найзагальніших рисах... Багато хто вперше мали справу з

чужим для нас ладом, мисленням, традиціями та звичаями, тому часто губилися у найпростіших ситуаціях, припускалися помилок» (Ляховський & Забродин, 1991, с. 20). Так, призначений наприкінці 1979 р. послом СРСР у ДРА Ф. А. Табеев перед тим працював Першим секретарем обкому Татарської АРСР й не мав жодного досвіду дипломатичної роботи. Саме на невідповідності та низькій кваліфікації персоналу корпусу радників наголошують автори. Чи не найбільш грубою помилкою називають нехтування роллю ісламу та специфікою ментальності родового суспільства. Полковник М. Скакун звернув увагу ще й на таку важливу деталь: самі афганці володіли декількома іноземними мовами, а радянські радники прагнення вивчати пушту чи дарі не виявляли (Корж, 2002, с. 104), покладаючись на перекладачів переважно з числа вихідців в республік Середньої Азії. Більшість радників йшли шляхом найменшого опору.

Радянські фахівці здебільшого стали на шлях реалізації в Афганістані радянського досвіду. З сучасних позицій очевидно, що накладання на афганський ґрунт радянського соціалістичного досвіду було безперспективним. Але чи була у тих історичних умовах інша альтернатива? Радянські радники навчали своїх підопічних того, чого їх навчили в СРСР. І вони не могли їх навчити лише радянської моделі соціалізму. В усіх підрозділах афганської армії створювали ленінські кімнати, кімнати радянсько-афганської дружби (Олімов, 1991, с. 67). Політзаняття стали невід'ємним елементом підготовки солдата урядових афганських військ. На одному із таких занять афганських солдатів запитали, що вони знають про Радянський Союз? Один із них відповів: «Калашников – це Радянський Союз, протигаз – це Радянський Союз, ліжка – це Радянський Союз. Але головне – це політзаняття» (Іванов, 2008, с. 161).

Проте афганське суспільство не лише цього не потребувало, а й в основній своїй масі сприйняти радянські ідеї було не спроможне. З одного боку, афганські керівники наполягали на перенесенні радянського досвіду в Афганістан. Афганські офіцери, згадував В. Заплатін, під час розбудови політорганів армії прохали: «Ви нам усе зробіть, як у вас» (Заплатін, 1989, с. 14). З іншого боку, більшість афганців не сприймали копіювання радянської моделі. Член НДПА, виходець із родини впливового хана, підказував радянським спеціалістам: «Ви, радянські, підходите до афганського суспільства з класичної точки зору: або рабовласницьке, або

феодалне, або буржуазне. Насправді ж в Афганістані немає жодного класу, вони ще на стадії становлення... Ми поки що комуністи на словах, а ви накладаєте на нас мірку радянського суспільства, мірку КПРС. Ваші радники працювали з нами в період «застійних явищ», котрі відбувалися у вашій країні, і переносили на афганський ґрунт такі методи і форми роботи, котрі у вас зараз піддаються критиці...» (Пиков, Никитенко, Тегин, & Шведов, 1991, с. 187).

Інша риса роботи радянських радників походила від об'єктивних реалій державного будівництва в ДРА. НДПА, якій за допомогою частини армії пощастило захопити владу в країні, не була масовою партією. Внутрішньопартійна боротьба, котра розпочалася уже влітку 1978 р. і завершилася перемогою фракції «Хальк», не сприяла посиленню позицій нового режиму. Головною проблемою був брак кваліфікованих кадрів, досвіду конструктивної державницької діяльності. Тому нездатність самостійного державного будівництва і прагнення всебічної допомоги з боку старшого брата з одного боку, і зверненню до своїх афганських підопічних з боку радників з іншого, мало наслідком фактичне перебирання радниками владних і управлінських повноважень і відсунення афганських функціонерів на задній план. В. Пластун пише: «Наші радники не стільки радили, скільки командували своїми підлеглими, іноді підміняючи їх і віддаючи накази їх підлеглим, тобто афганським офіцерам, через голову афганського командира» (Пластун, Горький урок, с. 7). Зі звіту про підсумки роботи в ДРА інспекції на чолі із заступником міністра оборони СРСР генералом армії І. Г. Павловським у серпні 1979 р. дізнаємося, що радянські радники-офіцери безпосередньо брали участь у тактичних навчаннях афганських збройних сил, плануванні операцій та їх практичному здійсненні (Документи советского руководства..., 1996, с. 97).

Часто ініціатива у цьому належала самим афганським офіцерам. Новопризначений голова Головного політичного управління афганської армії Екбаль перед афганськими офіцерами відрекомендувався як перекладач свого радника В. Заплатіна (Іванов, 2008, с. 37), прагнучи у такий спосіб перекласти усю роботу на радянського генерала.

Надалі без участі радянських радників не відбувалося жодне засідання Політбюро ЦК НДПА, Револуційної ради, Ради оборони Афганістану (Іванов, 2008, с. 161), а проекти практично усіх доповідей Бабракові Кармалю й проекти рішень до Пленумів ЦК НДПА готували радянські спеціалісти (Крахмалов, 2000, с. 252).

Подібна ситуація мала місце й на нижчих рівнях. Така підміна виконання функціональних обов'язків мала надзвичайно згубні наслідки передусім для афганської сторони.

Низька кваліфікація військових і партійних кадрів, управлінського персоналу не могла підвищуватися. Необхідного досвіду державного будівництва вони не набували, оскільки усі відповідальні дії перекладали на радянських товаришів. Тому з часом дорадчий корпус, разом із обмеженим контингентом, став відігравати для кабульського режиму роль апарату штучного дихання для смертельно хворого. Проте ефективність цього апарату не могла бути високою, адже накази віддавали люди, котрі самі мало що розуміли в афганській проблемі, усвідомлювали афганську дійсність із позиції марксистсько-ленінської ідеології і свого багажу знань про цю країну. Навряд чи це могло піти на користь режимові, котрий і так був не надто підтримуваний населенням Афганістану. Цілком слушним є зауваження з цього приводу Л. В. Шебарніна: «Як наслідок, ми отримали ненадійного і небоєздатного союзника. Дивна складалася ситуація: афганець на тому боці воює вправно і мужньо, афганець на нашому боці – боягузливий і незграбний» (Шебарнин, 1992, с. 192). Про це не часто пишуть, проте у невдачах і прорахунках афганської влади, у військових поразках урядових військ як до грудня 1979 р., так і після значна частина відповідальності має бути покладена і на радянських радників.

Той же Л. В. Шебарнін ставив питання: «Як так сталося, що дві тисячі радників – полковників і генералів – не спромоглися створити у складі афганської армії жодного повністю боєздатного і надійного підрозділу?» (Шебарнин, 1992, с. 192). Адже навіть на найвищому рівні у Москві регулярно визнавали, що «морально-бойовий дух, бойова активність (афганських – О. К.) військ, стан військової дисципліни... залишаються низькими» (Документи советского руководства..., 1996, с. 98).

Низка інших вад і прорахунків у роботі корпусу радників не могли сприяти підвищенню її ефективності. Радники мали власну ієрархію, але панівним залишався відомчий підхід: цивільні й військові радники діяли фактично автономно. Навіть військові радники по лініях Міністерства оборони, ГРУ, Генерального штабу та штабів родів військ, інших силових структур підпорядковувалися лише «власному» начальству. Такою ж була система й у цивільних відомствах. Це не лише створювало проблеми й міжвідомчі конфлікти, а й породжувало труднощі

інформаційного характеру. По дорадчих каналах до Москви йшли справжні потоки інформації про ситуацію в Афганістані. До відкритої інтервенції в грудні 1979 р. саме радники були чи не найбільш важливим джерелом інформації про стан речей в ДРА. Інформація ж ця була су-перечливою і часто необ'єктивною.

Природно, що у своїх спогадах офіцери й генерали наголошують на вищій об'єктивності інформації, котра йшла по військових каналах. Як аргумент, скажімо, В. Меримський наводить наступні фактори: військові радники перебували в усіх військових підрозділах до батальйону включно, а радники по цивільним відомствах – лише в повітових та провінційних центрах. До того ж останні часто були позбавлені радіо і пересувних засобів, часто отримували неточну й застарілу інформацію (Меримський, Кабул – Москва : война по заказу. Продолжение, 1993, с. 28). Генерал Б. Громов також у необ'єктивній інформації звинувачує цивільних радників (Правда выше сенсаций, 1991). У цілому можна погодитися з такими оцінками, адже саме військові радники були категорично проти вторгнення військ до Афганістану (Пластун, Горький урок. Окончание). Проте і військові радники не гребували відвертою брехнею під час підготовки звітів нагору. В. Пластун наводить уривок зі звіту про військові успіхи радянської армії за 1984 р.: «На 20 березня ц. р. уклали угоди з 900 колишніми бандами чисельністю більше 100 тис. осіб. Тривають перемовини з 460 бандгрупами чисельністю понад 50 тис. осіб» (Пластун, Горький урок, с. 10). Постає логічне запитання. За усіма офіційними даними чисельність озброєної опозиції в ДРА ніколи не перевищувала 150 тис. бійців. То ж із ким же тоді воювали урядові й радянські війська за таких приголошених успіхів?

Напевне можна вести мову про низьку достовірність інформації про ситуацію в Афганістані, яку подавали до Москви. І головними причинами цього були саме низька професійність, погана обізнаність з афганськими реаліями, кон'юнктурність і заангажованість дописувачів. Можна погодитися з думкою Л. Шебарніна, що «депеші посольства, КДБ, ГРУ малювали лише зовнішній, цьогомоментний бік подій. Без розуміння глибини історичних передумов того, що відбувається, його трактування за допомогою термінів внутрішньопартійної боротьби, революції і контрреволюції, класового протистояння без міри спрощувало й спотворювало афганську дійсність» (Шебарнин, 1992, с. 202, 203).

До вказаних вад у роботі дорадчого корпусу в ДРА практично усі дослідники і мемуаристи додають привнесений із Союзу стиль роботи. Про посла Табеєва В. Меримський писав, що той привніс в Афганістані непрофесійний, силовий, командний стиль роботи (Меримський, 1995, с. 91). За словами того ж автора, він і в Афганістані продовжував відчувати себе скоріше секретарем обкому, аніж послом (Меримський, Кабул – Москва: война по заказу. Продолжение, 1993, с. 35).

Такий же стиль і такі ж методи, успадковані від радянської номенклатурної моделі, були панівними в арсеналі чи не кожного радника. «Ми чомусь та навчали афганців, сумнівів немає. Проте головним чином ми ними розпоряджались і командували ними, «прив'язували» до своїх операцій, нав'язували їм свої рішення, при цьому голосно кричачи про слабку боєздатність союзника... Ми не допомагали і не радили, а командували, переносили свої порядки – звернення на «ти», стукання кулаком по столу, лайку – в інтернаціональну сферу, намагалися обтесати афганців на кшталт наших рекрутів», – писав Л. Шебарнін (Шебарнин, 1992, с. 192). Ця цитата промовиста й емоційна, і подібні характеристики можна знайти чимало і в інших авторів.

Зверхність, грубість, лайки й погрози на адресу своїх підлеглих були звичними у роботі радників. При цьому не слід забувати, що кодекс пуштунвалі надзвичайно чутливий до образ, для афганця притаманне високе почуття власної гідності. Тому не дивують чисельні приклади ворожого ставлення до радянських радників як з боку рядових афганців (після подій у Гераті в березні 1979 р. радянські радники пересувалися вулицями лише з озброєнням (Аблазов, 2001, с. 74)), так і з боку підопічних. Учасник бойових дій В. Меримський зауважує, що після грудня 1979 р. ставлення до радянських спеціалістів погіршилося й наводить слова афганського офіцера, адресовані одному із радників: «Ми вас сюди не кликали. Навіщо ви приїхали? Повертайтеся до себе, а ми тут самі розберемося!» (Меримський, 1995, с. 85).

Не можна обійти увагою ще один фактор, який суттєво впливав на роботу радників, – матеріальний. Адже для радянської людини періоду «застою» закордонне відрядження було передусім засобом покращення матеріального становища своєї родини. Радники в Афганістані отримували 2 тис. карбованців на місяць (сума на той час астрономічна) від уряду СРСР, від 12 до 20 тис. афгані від уряду ДРА і доступ до

«Берізки» – заповітної мрії радянського обивателя (Аблазов, 2001, с. 74; Гончарук, 1992, с. 59). Тому для багатьох на першому місті були ринки й дукани, а не доля афганської революції. А це, у свою чергу, зіграло злий жарт із планами та задумами Москви в Афганістані.

Висновки. Доцільною є постановка питання про те, чи виконали покладену на них місію тисячі радянських військових і цивільних радників за десятиліття роботи в Демократичній республіці Афганістан? Адже вони, як і солдати й офіцери ОКРВ, були покликані сприяти укріпленню в ДРА режиму НДПА та розширення за рахунок цієї країни меж підконтрольного Москві «соціалістичного табору». Історія свідчить, що ці завдання не були виконані. А щодо самих радників, то в літературі частими є оцінки, що «за своїм руйнівним ефектом їх діяльність була співставна з роботою військових» (Афганские уроки, 2003, с. 741).

Таким чином, за своєю кількістю, масштабами діяльності та сферою повноважень корпус військових та цивільних радників у Демократичній республіці Афганістан не мав аналогів в історії «холодної війни». У жодній соціалістичній країні чи країні «соціалістичної орієнтації» СРСР не тримав такої армії військових і цивільних спеціалістів. Це ще раз доводить безпрецедентність політичного та військово-технічного втручання Москви у справи цієї центральноазійської держави. Практично жодна військова,

державна чи партійна структура ДРА на столичному, провінційному чи повітовому рівнях не обходилася без радянського радника. У більшості випадків вони здійснювали безпосереднє керівництво усіма процесами військово-політичного, партійного, ідеологічного та господарського будівництва в ДРА. Відповідальність за невдачі цього будівництва багато у чому лягає на радницький корпус із СРСР.

Сказане уможливує постановку ще одного питання. Історіографія афганської війни містить чимало дискусійних проблем. Одним із них є характер радянської присутності: наскільки правомірним визначати його як окупацію ДРА з боку СРСР? Більшість військових істориків, а також генералів-мемуаристів, заперечують таке формулювання. Одним із аргументів на користь цього вони наводять факт відсутності окупаційної адміністрації, а роль військового контингенту визначають як допомогу афганським урядовим силовим структурам у протистоянні озброєній опозиції. Але чисельна армія радників, котрі фактично здійснювали керівництво державою, відверте втручання Кремля у внутрішні та зовнішні справи ДРА, маріонетковість кабульського режиму, наявність сотисячної армії дозволяють говорити саме про окупацію Радянським Союзом Демократичної республіки Афганістан у грудні 1979 – лютому 1989 рр.

Бібліографічні посилання

- Аблазов, В. И. (2001). *Афганистан. Четвертая война*. Киев: РИА «Марко Пак».
- Аблазов, В. И., Аблазов, И. В., & Аблазов, К. В. (2012). *Афганская арена. Дипломаты и полководцы*. Киев.
- Андроников, В. М., Буриков, П. Д., Гуркин, В., & др. (1993). *Гриф секретности снят: Потери вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование*. (Г. Ф. Кривошеев, ред.) Москва: Воениздат.
- Афганские уроки : Выводы для будущего в свете идейного наследия А. Е. Снесарева*. (2003). Москва: Военный университет; Русский путь.
- Вестаф, О. (1994). Накануне ввода советских войск в Афганистан. *Новая и новейшая история*(2), 19–36.
- Гончарук, Г. И. (1992). *Афганистан, прости. Исследование пережитого*. Москва; Одесса: Издательство «Реклама» Акционерного общества «Союзреклама», Одесское межобластное рекламное агентство.
- Документы советского руководства о положении в Афганистане. 1979 – 1980. (1996). *Новая и новейшая история* (3), 91–100.
- Жемчугов, А. А. (2012). *Кому мы обязаны «афганом»? Москва: Вече.*
- Заплатин, В. (1989). Афганистан : Завтра была война. *Родина* (11), 14–17.
- Иванов, Н. (2008). *Операцию «Шторм» начат раньше*. Москва.
- Иващенко, А. (16 февраля 1996 г.). «Мушаверы». Получено из ZN,UA: <http://gazeta.zn.ua/POLITICS/mushavery.html>
- Кирпиченко, В. (1998). *Разведка : лица и личности*. Москва: Гея.
- Корж, Г. П. (2002). *Афганское досье: Война СССР в Афганистане*. Харьков: Фолио.
- Костыря, А. А. (2009). *Историкография, источниковедение, библиография спецоперации СССР в Афганистане (1979 – 1989 гг.)*. Донецк: ООО «ИПП «Промінь».
- Кошелев, В. М. (2007). *Штурм дворца Амина: версия военного разведчика*. Люберцы: РОО «Союз писателей Подмосковья».

- Крахмалов, С. П. (2000). *Записки военного атташе. Иран – Египет – Иран – Афганистан*. Москва: Издательский дом «Русская разведка».
- Ляховский, А. А., & Забродин, В. М. (1991). *Тайны афганской войны*. Москва: Планета.
- Меримский, В. А. (1993). Кабул – Москва: война по заказу. Продолжение. *Военно-исторический журнал* (11), 30–36.
- Меримский, В. А. (1993). Кабул – Москва : война по заказу. Продолжение. *Военно-исторический журнал* (12), 27–32.
- Меримский, В. А. (1995). Война в Афганистане : записки участника. *Новая и новейшая история* (3), 74–117.
- Миронов, Л., & Спольников, В. (1989). Накануне. Как американцы оценивали события, предшествовавшие вводу советских войск. *Азия и Африка сегодня* (12), 2–9.
- Окороков, А. (2012). *Тайные войны Советского Союза. Советские военспецы в локальных конфликтах XX века*. Москва: Вече.
- Олийник, А. (18 ноября 1989 г.). Ввод войск в Афганистан: как принималось решение. *Красная звезда*, стр. 3–4.
- Олимов, М. (1991). Из записок переводчика. *Восток*(3), 58–70.
- Пиков, Н. И., Никитенко, Е. Г., Тегин, Ю. Л., & Шведов, Ю. И. (1991). *Война в Афганистане*. Москва: Воениздат.
- Пластун, В. (1993). Горький урок. *Азия и Африка сегодня* (1), 7–10.
- Пластун, В. (1993). Горький урок. Окончание. *Азия и Африка сегодня* (2), 24–28.
- Правда выше сенсаций : Интервью с Б. В. Громывым. (15 ноября 1991 г.). *Советская Россия*, стр. 4.
- Рубцов, Ю. В. (2009). Советский Союз в необъявленной войне в Афганистане (1979 – 1989 годы). *Новая и новейшая история* (1), 48–71.
- Селиверстов, С. (1999). Наши люди в Царандое : интервью с С. Селиверстовым. *Родина*(2), 92–93.
- Слинкин, М. Ф. (1999). *Народно-демократическая партия Афганистана у власти. Время Тараки – Амина (1978 – 1979 гг.)*. Симферополь: Издательство Симферопольского государственного университета.
- Черняев, А., Вебер, А., & Медведев, В. (Ред.). (2008). *В Политбюро ЦК КПСС... По записям Анатолия Черняева, Вадима Медведева, Георгия Шахназарова (1985 – 1991)*. Москва: Горбачев-Фонд.
- Шебарнин, Л. В. (1992). *Рука Москвы : Записки начальника советской разведки*. Москва: Центр–100.
- Amstutz, J. B. (1986). *Afghanistan : The First Five Years of Soviet Occupation*. Washington: National Defense University.

References

- Ablazov, V. I., Ablazov, I. V., & Ablazov, K. V. (2012). *Afganskaya arena. Diplomaty i polkovodtsy [The Afghan arena. Diplomats and commanders]*. Kiev (in Russian).
- Afganskіe uroki : Vyvody dlya budushchego v svete ideynogo naslediya A. E. Snasareva [Afghan Lessons: Conclusions for the Future in the Light of the Ideological Heritage of A. Ye. Snasarev]*. (2003). Moscow: Voennyi universitet; Russkiy put' (in Russian).
- Amstutz, J. B. (1986). *Afghanistan : The First Five Years of Soviet Occupation*. Washington: National Defense University.
- Andronikov, V. M., Burikov, P. D., Gurkin, V., & other. (1993). *Grif sekretnosti snyat: Poteri vooruzhennykh sil SSSR v voynach, boevykh deystviyakh i voennykh konfliktakh: Statisticheskoe issledovanie [The classification of secrecy is removed: Losses of the armed forces of the USSR in wars, fighting and military conflicts: Statistical study]*. (G. F. Krivosheev, Ed.). Moscow: Voenizdat (in Russian).
- Chernyaev, A., Veber, A., & Medvedev, V. (ed.). (2008). *V Politbyuro TsK KPSS... Po zapisyam Anatoliya Chernyaeva, Vadima Medvedeva, Georgiya Shakhnazarova (1985 – 1991) [In the Politburo of the CPSU Central Committee ... According to the records of Anatoly Chernyaev, Vadim Medvedev, Georgy Shakhnazarov (1985 – 1991)]*. Moscow: Gorbachev Foundation (in Russian).
- Dokumenty sovetskogo rukovodstva o polozhenii v Afganistane. 1979–1980 [Documents of the Soviet leadership on the situation in Afghanistan. 1979 – 1980]. (1996). *Novaya i noveyshaya istoriya [Modern and Contemporary History]* (3), 91–100 (in Russian).
- Goncharuk, G. I. (1992). *Afganistan, prosti. Issledovanie perezhitogo [Excuse me, Afghanistan. Study of the experience]*. Moscow; Odessa: Izdatel'stvo «Reklama» Aktsionernogo obshchestva «Soyuzreklama», Odesskoe mezhoblastnoe reklamnoe agentstvo (in Russian).
- Ivanov, N. (2008). *Operatsiyu «Shtorm» nachat' ran'she [Operation «Storm» begins earlier]*. Moscow (in Russian).
- Ivashchenko, A. (February 16, 1996). «Mushavery». Retrieved from ZN,UA: <http://gazeta.zn.ua/POLITICS/mushavery.html> (in Russian).
- Kirpichenko, V. (1998). *Razvedka : litsa i lichnosti [Reconnaissance : faces and personalities]*. Moscow: Geya (in Russian).
- Korzh, G. P. (2002). *Afganskoe dos'ye: Voyna SSSR v Afganistane [Afghan Dossier : The War of the USSR in Afghanistan]*. Khar'kov: Folio (in Russian).
- Koshelev, V. M. (2007). *Shturm dvortsa Amina: versiya voennogo razvedchika [Assault of the Amin Palace: the version of the military intelligence officer]*.

- Lyubertsy: ROO «Soyuz pisateley Podmoskov'ya» (in Russian).
- Kostyrya, A. A. (2009). *Istoriografiya, istochnikovedenie, bibliografiya spetsoperatsii SSSR v Afganistane (1979 – 1989 gg.)* [Historiography, source study, bibliography of the special operation of the USSR in Afghanistan (1979 – 1989)]. Donetsk: OOO IPP «Promin'» (in Russian).
- Krakhmalov, S. P. (2000). *Zapiski voennogo attashe. Iran – Egipet – Iran – Afganistan* [Military attache's notes. Iran – Egypt – Iran – Afghanistan]. Moscow: Izdatel'skiy dom «Russkaya razvedka» (in Russian).
- Lyakhovskiy, A. A., & Zabrodin, V. M. (1991). *Tayny afganskoj vojny* [Secrets of the Afghan War]. Moscow: Planeta (in Russian).
- Merimskiy, V. A. (1993). Kabul – Moskva : vojna po zakazu. Prodolzhenie [Kabul – Moscow: war on demand. Continuation]. *Voенно-istoricheskiy zhurnal* [Military Historical Journal] (12), 27–32 (in Russian).
- Merimskiy, V. A. (1993). Kabul – Moskva: vojna po zakazu. Prodolzhenie [Kabul – Moscow: war on demand. Continuation]. *Voенно-istoricheskiy zhurnal* [Military Historical Journal] (11), 30–36 (in Russian).
- Merimskiy, V. A. (1995). Vojna v Afganistane : zapiski uchastnika [War in Afghanistan: notes of the participant]. *Novaya i noveyshaya istoriya* [Modern and Contemporary History] (3), 74–117 (in Russian).
- Mironov, L., & Spol'nikov, V. (1989). Nakanune. Kak amerikantsy otsenivali sobytiya, predshestvovavshie vvod sovetskikh voysk [The day before. How did the Americans assess the events that preceded the introduction of Soviet troops]. *Aziya i Afrika segodnya* [Asia and Africa today] (12), 2–9 (in Russian).
- Okorokov, A. (2012). *Taynye vojny Sovetskogo Soyuza. Sovetskie voenspetsy v lokal'nykh konfliktakh XX veka* [Secret Wars of the Soviet Union. Soviet military experts in local conflicts of the twentieth century]. Moscow: Veche (in Russian).
- Olimov, M. (1991). Iz zapisok perevodchika [From the notes of the translator]. *Vostok* [Oriens] (3), 58–70 (in Russian).
- Oliyinyk, A. (November 18, 1989). Vvod voysk v Afganistan: kak prinimalos' reshenie [The invasion of Afghanistan: how the decision was made]. *Krasnaya zvezda*, pp. 3–4 (in Russian).
- Pikov, N. I., Nikitenko, E. G., Tegin, Yu. L., & Shvedov, Yu. I. (1991). *Vojna v Afganistane* [The war in Afghanistan]. Moscow: Voenizdat (in Russian).
- Plastun, V. (1993). Gor'kiy urok [A bitter lesson]. *Aziya i Afrika segodnya* [Asia and Africa today] (1), 7–10 (in Russian).
- Plastun, V. (1993). Gor'kiy urok. Okonchanie [A bitter lesson. Ending]. *Aziya i Afrika segodnya* [Asia and Africa today] (2), 24–28 (in Russian).
- Pravda vyshe sensatsiy : Interv'yu s B. V. Gromovym [The truth above the sensations: Interview with Boris Gromov]. (November 15, 1991). *Sovetskaya Rossiya*, p. 4 (in Russian).
- Rubtsov, Yu. V. (2009). Sovetskij Soyuz v neob'yavlennoy vojne v Afganistane (1979 – 1989 gody) [The Soviet Union in an undeclared war in Afghanistan (1979 – 1989)]. *Novaya i noveyshaya istoriya* [Modern and Contemporary History] (1), 48–71 (in Russian).
- Seliverstov, S. (1999). Nashi lyudi v Tsarandoe : interv'yu s S. Seliverstovym [Our people in Tsarandoy: an interview with S. Seliverstov]. *Rodina* (2), 92–93 (in Russian).
- Shebarnin, L. V. (1992). *Ruka Moskvy : Zapiski nachal'nika sovetskoy razvedki* [Hand of Moscow: Notes of the Chief of Soviet Intelligence]. Moscow: Tsentr–100 (in Russian).
- Slinkin, M. F. (1999). *Narodno-demokraticeskaya partiya Afganistana u vlasti. Vremya Taraki – Amina (1978 – 1979 gg.)* [The People's Democratic Party of Afghanistan is in power. Time of Taraki – Amin (1978 – 1979)]. Simferopol: Publishing house of Simferopol State University (in Russian).
- Vestad, O. (1994). Nakanune vvoda sovetskikh voysk v Afganistan [On the eve of the introduction of Soviet troops into Afghanistan]. *Novaya i noveyshaya istoriya* [Modern and Contemporary History] (2), 19–36 (in Russian).
- Zaplatin, V. (1989). Afganistan : Zavtra byla vojna [Afghanistan : There was a war tomorrow]. *Rodina* (11), 14–17 (in Russian).
- Zhemchugov, A. A. (2012). Komu my obyazany «afganom»? [To whom do we owe the «Afghan»?] Moscow: Veche (in Russian).

Надійшла до редколегії 02.06.2017